

Nigar Çingiz qızı Məhərrəmovə⁵⁹ƏDƏBİYYAT VƏ JURNALİSTİKANIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ
(ingilisdilli media diskursunda)

Son zamanlarda dünya tədqiqatçıları ədəbi jurnalistikanın inkişafına böyük diqqət göstərirlər. Beləki, ədəbiyyatın çox dərin bir sahə olduğunu nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, onun çərçivəsində fəlsəfədən jurnalistikaya qədər bir sıra məsələlər toplanır. Məlumdur ki, ədəbiyyat və jurnalistikanın ortaq obyekti – insan, onun həyatı, cəmiyyətə inteqrasiyasıdır, eyni zamanda, ortaq aləti – dildir. Məhz bu səbəbdən, bu iki sahənin kəsişməsində hibrid janrların yaranması mümkündür. Müasir mərhələdə bir çox tədqiqatçılar ədəbiyyat və jurnalistikanın qarşılıqlı əlaqəsi haqqında biliklərin daha da dərinləşdirilməsinin zəruriliyini qəbul edirlər. Yeni texnologiyaların inkişafı və internetin meydana gəlməsi ədəbi jurnalistika mətnlərinin daha geniş yayılmasına və oxucu auditoriyasının genişlənməsinə səbəb oldu ki, bu da öz növbəsində bu sahəyə olan marağın artmasına gətirib çıxardı. Xüsusilə, son zamanlarda interaktiv hekayələrə olan marağın artması onun özünəməxsus yeni bir nəşr sənətinə çevrilməsinə və yazıçılar üçün bir vasitə olmasına səbəb olur. Media və ədəbiyyatın sıx əlaqəsi və qarşılıqlı araşdırılması ədəbi jurnalistika ilə bağlı müxtəlif fikirlərin və nəzəriyyələrin yaranmasına səbəb olur. Bir çox alimlər ədəbi jurnalistikanı kommunikasiya nəzəriyyəsi və jurnalistika nəzəriyyəsi baxımından başa düşməyə çalışırlar.

20-ci əsrin sonlarında ingilisdilli ölkələrdə ədəbi jurnalistika fenomeni elmi tədqiqat obyekti kimi bərqərar oldu. Ədəbiyyatla jurnalistikanın qarşılıqlı əlaqə problemi təkcə elmi ictimaiyyətdə deyil, həm də qeyri-rəsmi mühitdə - forumlarda və bloqlarda müzakirə obyektinə çevrilib. Görünən odur ki, bu gün ədəbi jurnalistikanın bir tərəfdən şifahi yaradıcılığın inkişaf meyillərini müəyyən edirsə, digər tərəfdən də XXI əsrdə həm ədəbiyyatın, həm də jurnalistikanın mahiyyəti sualını gündəmə gətirir.

Müasir media mətninin təhlili mətnin yaradılması prosesi, məlumatların yayılması və qavranılması üsulları, funksional və janr təsnifatı, mədəni spesifik xüsusiyyətlər, ideoloji modallıq və pragmatik dəyərlə əlaqəli həm lingvistik, həm də ekstralingvistik amillərin öyrənilməsinə tələb edir. Məhz bu səbəbdən ingilisdilli media diskursunda ədəbiyyat və jurnalistikanın qarşılıqlı əlaqəsinin sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilməsi olduqca aktualdır.

Uzun illərdir ki, alimlər ədəbiyyat və jurnalistikanın qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edən zaman “ədəbi jurnalistika” terminindən istifadəyə üstünlük verirlər; bununla belə qeyd etməliyik ki, son onilliklərdə – Harvard Universitetində Nieman Jurnalistika Fondunun təşəbbüsü ilə – “povest jurnalistikası” terminindən istifadə etməkdə təkid artır. ABŞ-da ədəbi jurnalistika demək olar ki, tamamilə povest jurnalistikasına çevrilmişdir.

2005-ci ildən illik konqreslər təşkil edən və 2009-cu ildən “Ədəbi Jurnalistika Araşdırmaları” elmi jurnalını nəşr edən Ədəbi Jurnalistika Araşdırmaları Assosiasiyasının (IALJS) yaradılmasının başlanğıcında məhz amerikalı alimlər dayanıb. Norman Sims jurnalın birinci nömrəsindəki əsas məqaləsində ABŞ-ın bu tədqiqat sahəsində elmi üstünlüyünü sübut edir, terminologiya problemini müzakirə edir və digər terminlərin mövcudluğuna işarə edir: “şəxsi jurnalistika”, “yeni jurnalistika” və “parajurnalistika” (periodismo personal, nuevo periodismo, paraperiodismo). Assosiasiyanın saytında qeyd olunur ki, fəaliyyətinin məqsədlərindən biri də ədəbi publisistikanı elmi araşdırma mövzusu kimi müəyyənləşdirmək və bu fenomenin sərhədlərini müəyyən etməkdir.

“Ədəbiyyat” və ya “povest jurnalistika” terminlərinin məzmunu ölkədən ölkəyə fərqlənə bilər, çünki yazıçı-jurnalistlər öz əsərlərinə müxtəlif janrların (reportaj, xronika, şahidlik, portret, müsahibə) elementlərini daxil edir və onları yaradıcı şəkildə emal edirlər, tarixi və milli ənənəyə istinad edirlər.

Son illərdə media mühitində jurnalistikanın müxtəlif forma və üsulları inkişaf edir. İnsanın şəxsiyyətini önə çıxaran informasiya axınına qarşı mübarizə aparan müəlliflər, daha dəqiq və yaradıcı media mətnləri yaratmaq üçün yeni üsullar axtırır. Müasir publisistlər yalnız informasiya verməklə məhdudlaşmırlar, eyni zamanda, zamanla köhnəlməyən və oxucuların yaddaşında uzun müddət qalan daha güclü təsirə malik mürəkkəb ədəbi publisistik əsərlər yaratmağa çalışırlar ki, bu da, öz növbəsində, rəqəmsal dövrdə jurnalistikanın yenilənməsinə kömək edir.

Ədəbi jurnalistik əsəri yaradarkən müəllifin araşdırma aparmağa, büdcəyə və nəşrin səhifələrində kifayət qədər yerə ehtiyacı olur. Bu amillər bu jurnalistika fəaliyyətinin xarakterini müəyyən edir və tez-tez spesifik KİV-lərlə məhdudlaşır. Amerikalı jurnalların – “Harper’s Magazine”, “The New Yorker”, “Esquire”, “Rolling Stone” – ədəbi jurnalistika janrlarının transformasiyasına təsirini qeyd etmək vacibdir. Bu jurnallar onilliklər boyu belə əsərlərin nəşrinə yer ayırmışdır.

Müəllif-jurnalistlər etiraf edirlər ki, «başqa bir baxış» nəşri zənginləşdirir. Yazıçı-jurnalistin ölümündən sonra məqalələr topluları hazırlanarkən bəzən Fond və ya həmfikirlər cəmiyyətinin üzünə götürdüyü nəşriyyatın rolu xüsusilə nəzərə çarpır. Yazıçı-jurnalistin ölümündən sonra məqalələr topluları hazırlanarkən bəzən Fond və ya həmfikirlər cəmiyyətinin üzünə götürdüyü nəşriyyatın rolu xüsusilə nəzərə çarpır. Məsələn, 2016-cı ildə Qabriel Qarsiya Markesin reportajları, məqalələri və xronikalarını ehtiva edən «Gabo-jurnalist» antologiyası nəşr olunmuşdur. Kağızdan onlayn versiyaya keçid nəticəsində müxtəlif formatlarda yüksək keyfiyyətli yeni media məhsulunun yaradılması imkanı yaranmışdır. Bu jurnalların hədəf auditoriyası əsasən mobil cihazlardan oxumaq üçün istifadə edən gənclərdir. Materiallar müəyyən problemlərə həsr olunmuşdur və adətən daha ətraflı məlumat təqdim edir. Bu materiallar ümumi mövzularla bağlı KİV-lərdə işıqlandırılmış hadisələrə «ışıq salır» və spesifik mənbələrə istinad edir ki, bu da anonim məlumatların çoxluğu və oxucuların inamının itməsi kontekstində xüsusilə əhəmiyyətlidir. Belə mətnlərin yaradıl-

⁵⁹ Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Dillər Universiteti. E-mail: n.meherrimova@yahoo.com

masında müəlliflər auditoriya ilə qarşılıqlı əlaqəni artırmağa yönəlmiş xüsusi nəsr strategiyalarından istifadə edirlər; veb-dizaynın və materialın təqdimat və strukturlaşdırma formasının da önəmi var (uzun mətnlər bölmələrə ayrılır, səhifələrin nömrələnməsi yoxdur, video və fotoşkillər əlavə edilir) [4].

Rəqəmsal oxu cihazlarının çoxalması və nəşriyyat platformalarının yaradılması bu genişmiqyaslı janr üçün yeni perspektivlər açaraq, ənənəvi medianın indiyədək etibar etdiyi ani informasiyadan fərqli olaraq daha dərin və inkişaf etmiş məzmunla tələbat yaradıb.

İngilisdilli ədəbi jurnalistika, müasir oxucunun tanıdığı formada, hetrojen və çoxşaxəli bir fenomeni təmsil edir. “Ədəbi jurnalistlər” (1984) antologiyasının yaradıcısı Norman Sims üçün ədəbi jurnalistikanın mahiyyəti onun mədəniyyəti və insan təbiətini dərk etmək istəyindədir [3, s.15]. Estetik komponent bu mətnlərdə məlumat rolunu oynayır, eyni zamanda hekayəni bəzəyir və diqqəti ənənəvi jurnalistikanın buraxdığı detallara yönəldir. Bununla da ədəbi publisistikanın əsərləri ümumbəşəri ölçü qazanır və hadisələrin daha realist təqdimatına nail olur [6, s. 12]. Bizim qarşımızda media diskursunun bir fenomeni dayanır ki, bu, jurnalistikanın bir hissəsi olsa da, ədəbiyyat, tarixşünaslıq, sosiologiya və informasiya nəzəriyyəsi kimi elementlərlə «qidalanır» və müxtəlif nəsr strategiyaları vasitəsilə hekayəni anlatmağı hədəfləyir, eyni zamanda ənənəvi araşdırma və həqiqətlik prinsiplərindən imtina etmir.

Ədəbi jurnalistika ədəbiyyat və jurnalistikanın birləşdiyi, ədəbiyyatın qəzet və jurnallara yaxın olan yaradıcı formasıdır. Bu zaman ədəbi jurnalist yalnız faktları yazmır, o, faktlara əsaslanan yaradıcı və bədii yazı təqdim edir. Bu zaman ədəbi jurnalist daha dərin araşdırma aparmalı, hadisələrə şəxsi təcrübə və emosionalara əsaslanaraq yanaşmamalı, baş verənləri kənardan müşahidə edərək daha yaradıcı formada oxucuya təqdim etməlidir.

Ədəbi jurnalistika povest üsullarını və üslub strategiyalarını müəyyən müəhəbbələr şəklində birləşdirdiyindən, onların bir-birini tamamlayan mahiyyətini vurğulayan hibrid forma yaratdığından onlar arasında qarşılıqlı əlaqənin daha sıx olmasına şərait yaradır və bu da öz növbəsində, hər iki sahənin ümumi cəhətlərini daha qabarıq formada nəzərə çarpdırır. Bu qarşılıqlı əlaqə dəqiqliyə əsaslanan, yaradıcı ifadə və jurnalist dürüstlüyü arasında körpü yaradan zəngin, cəlbedici hekayələrin yaranmasına imkan verir.

Qəzet və jurnallarda çoxlu bədii mətnlərin dərc olunmasına, bir çox müasir ədəbi cərəyanların çap mətbuatında yaranmasına baxmayaraq, müəyyən dövrə qədər ədəbiyyat və publisistika şifahi yaradıcılığın iki fərqli sahəsi hesab olunurdu. Ola bilsin ki, ingilisdilli ölkələrin ilk qəzetləri baş verən hadisələri kifayət qədər işıqlandırmayıblar. Lakin ədəbi-intellektual baxımdan 19-cu əsrin sonu, 20-ci əsrin əvvəllərində ingilisdilli dövrü nəşrlər ən yaxşı söz ustalarının mətnlərini ehtiva edirdi.

Ədəbi əsərləri qəzet səhifələrində dərc etmək ənənəsi XVII əsrin sonunda ilk publisistik nəşrlərin meydana çıxması ilə yaranmışdır. Mark Tven, Truman Kapote, Tom Vulf və digər yazıçılar jurnalistikanı ədəbiyyata, ədəbiyyatı isə həqiqətə çevirmişdilər. Ədəbi jurnalistika bədii ədəbiyyata bənzəyən jurnalistikadır: o, ədəbiyyat kimi oxunur, ədəbiyyatın üsullarından istifadə edir. Bununla belə, o, jurnalistika olaraq qalır, yəni uydurma nəzərdə tutmur: ən maraqlı və parlaq ədəbi jurnalistika əsərini (məsələn, Truman Kapotenin əsərini) oxuyarkən, müəllifin qəbul edilmiş jurnalistik standartlara uyğun olaraq toplanmış faktlarla rəhbərlik etdiyini fərz edirik (bu, əlbəttə, o demək deyil ki, bu əsərdə hər bir söz mütləq həqiqətdir). Müəllifin vəziyyəsi sadəcə müəyyən hadisələr barədə məlumat vermək deyil, həm də əsasən bədiiyyət üstünlük və təfərrüatlarla təsir etmək və adi jurnalistikanın maraqlanmadığı təfərrüatlarla ibarət hekayə danışmaq.

Amerika ədəbi jurnalistikası uzun müddət sırf ədəbiyyatın kölgəsində qalmışdı: XIX əsrdə "yüksək" (incə söz sənəti-ədəbiyyat) "aşağı" ilə (jurnalistika) ilə yollarını ayırırmışdı; XX əsrdə bu uçurumu modernizm daha da dərinləşdirdi: onun dəyərlər sistemində jurnal və qəzetə layiqli yer tapılmadı. Beləki, XIX əsrdə ədəbiyyatçılar bədii yaradıcılığı üstün tutaraq, yaradıcı sənət sahəsi olan ədəbiyyatı üstün hesab edib, sadəcə baş vermiş hadisələr haqqında məlumat verən jurnalistikanı aşağı hesab edərək onunla qarşılıqlı əlaqə qurmamağa çalışırdı. Modernizm dövründə ədəbiyyat və jurnalistika arasında olan bu boşluq daha da böyüdü. Obyektivlik və təfərrüatlar lazımsız hesab edilərək, daha çox emosional üslubda çatdırılan ideologiyaların tərəfini seçirdilər. Lakin 1960-ci ildə “Yeni Jurnalistika”nın meydana gəlməsi bu baxışın dəyişməsinə səbəb oldu. Artıq jurnalistikadan bəhs edən zaman yalnız təfərrüatları qələmə alan bir sahə deyil, məhz baş vermiş hadisələri daha ədəbi və yaradıcı baxımdan qələmə alan sahə nəzərdə tutulurdu. Bu isə müəlliflərin artıq şahidi olduqları hadisələri tamamilə yeni üslubda qələmə almağa başlamaqları ilə başladı. Onun əsas müdafiəçisi Tom Vulf, obyektivlikdən imtina edərək daha subyektiv, həqiqətə yaxın və daha yaradıcı hekayələrin yazılmasında bəhs edirdi [5, s. 15]. “Yeni Jurnalistika”nın əsas fərqləndirici xüsusiyyəti məhz həqiqətlərin şəxsi təcrübələrə əsaslanaraq paylaşılması idi. Jurnalistikanın ədəbiyyata xas elementləri istifadə etməklə məlumatların dəqiqliyini qoruyaraq hadisələri təsvir etmə ənənəsi XX əsrdə özünü bir sıra tanınmış yazıçı-jurnalistlərin əsərlərində göstərir. ABŞ-da bu ənənəni Ernest Heminqvey, Truman Kapote, Tom Vulf və Norman Meler, Avropada isə Corc Oruell, Riçard Kapustinski və Oriana Fallaci inkişaf etdirmişdir. İspaniyada bu istiqaməti Manuel Çaves Noqales, Françisko Umbral və Manuel Vazkes Montalban, Latın Amerikası ölkələrində isə Rodolfo Volş, Qabriel Qarsia Markez və Elena Poniatovska irəlilətməmişdir. Ədəbiyyat və jurnalistika arasındakı qarşılıqlı əlaqə, ilk növbədə, sözlə işləməkdə özünü göstərir. Jurnalist sözü baş vermiş hadisələr haqqında məlumat verməyə və reallığı çatdırmağa imkan tanıyır. Ədəbiyyatda isə söz, yazıçının yaradıcı təsəvvürü ilə ilhamlanmış obrazlar yaradır. Ədəbi jurnalistikada bu iki əsas söz funksiyası birləşir. Əsas olan hekayədir və jurnalistin hadisələrin iştirakçılarının fikrini çatdırarkən məlumatı əhatə edən bir hekayəni necə danışmağı bacarmasıdır.

Ədəbi jurnalistləri antropoloq və sosioloqlarla müqayisə edir, çünki onların məqsədi hər bir xalqın mədəniyyətini anlamaqdır. Ədəbi müxbir gündəlik həyatın hadisələrində dramı görə bilən biridir. Ədəbi jurnalistika

ilə triviyaal mətn arasındakı fərq, məhz jurnalistin hekayəni anlatmaq üçün ən yaxşı yolu aşkar etmək istedadındadır. Ədəbi jurnalistika mətni yaratma sənətini sadəcə jurnalistik mətn yazma rəhbərliyinə endirmək mümkün deyil.

Beləliklə ədəbi jurnalistikanın ənənəvi jurnalistikada fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər biri yazıcının subyektiv düşüncələrini, duyğularını və təcrübələrini qələmə almasıdır. Bunun vasitəsilə yazıçı oxucu ilə daha sıx əlaqə yaradaraq, onun cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynayan hadisələr üzərində düşünməyə təhrik edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Chillón A. Literatura y periodismo: una tradición de relaciones promiscuas. - Barcelona. Universitat Autònoma de Barcelona. – 1999. - 470 p.
2. Schiffrin, D. Discourse markers / D. Schiffrin. – Cambridge: Cambridge University Press, - 1987. – 231 p.
3. Sims, N. Literary Journalists. - Publisher Ballantine Books, Edition Reissue, - September 12, -1984. – 339 p.
4. Tony H. A Dictionary of Journalism. - Oxford University Press, - 2014.
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199646241.001.0001/acref-9780199646241-e-1256>.
5. Wolfe, T. The New Journalism. Harper & Row. -1973. - 394 p.
6. Коренева Е. В., Соколов В.М. Испаноязычный Медиадискурс: взаимодействие Литературы и Журналистик. М.: Фак. журн. МГУ, 2023. 139 с.
7. Несмелова О. О., Коновалова Ж. Г. Новый журнализм: теоретические принципы и их художественное воплощение // Ученые записки Казан. ун-та. Сер. Гуманитарные науки. - 2011. С. 245–258.

Açar sözlər: ədəbiyyat, jurnalistika, dil, diskurs

Ключевые слова: литература, журналистика, язык, дискурс

Key words: literature, journalism, language, discourse

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЛИТЕРАТУРЫ И ЖУРНАЛИСТИКИ

(в англоязычном медиадискурсе)

Резюме

В данной статье взаимодействие литературы и журналистики анализируется в контексте их общего объекта и инструментов. Рассматриваются становление литературной журналистики как гибридного жанра, интеграция эстетических компонентов в журналистику, роль субъективного подхода, а также влияние новых технологий на развитие этой области. На основе опыта различных стран и подходов писателей-журналистов подчёркивается, что литературная публицистика обладает как информативной, так и художественной ценностью.

THE INTERCONNECTION OF LITERATURE AND JOURNALISM

(in English media discourse)

Summary

This article analyses the interaction between literature and journalism in the context of their shared objects and tools. It examines the emergence of literary journalism as a hybrid genre, the integration of aesthetic components into journalism, the role of a subjective approach, and the influence of new technologies on the development of this field. Drawing on the experiences of different countries and the approaches of writer-journalists, it highlights that literary journalism possesses both informational and artistic value.

Rəyçi: fil.e.d., dos., Abdürəhmanova Könül